

Miroslav Bertoša, *Doba nasilja, doba straha: vojnici-pljačkaši, seljaci-razbojnici i doseljenici-nasilnici u Istri XVII. i XVIII. stoljeća*, Zagreb: Durieux, 2011., 549 str.

U bogatome historiografskom opusu cijenjenoga povjesničara Miroslava Bertoše, u kojemu obrada istarske povijesne zbilje zauzima primarno mjesto, najnovije njegovo znanstveno ostvarenje predstavlja zaokruživanje tematike u svezi s problemom povijesti nasilja u mletačkome dijelu Istre XVI. – XVII. stoljeća. Autor je na temelju dugogodišnje iscrpne analize arhivske građe i objelodanjene literature sagledao složenost života maloga čovjeka u sjeni »nasilja i straha«.

Prvi je od ukupno triju središnjih dijelova knjige naslovljen »Hekatomba (Istarske epizode Uskočkoga rata 1615. – 1618.)« (str. 13 – 150). Slijedom je sâmoga naslova poglavlja autor dao sumarni prikaz brutalnoga oružanog sukoba, čije su se posljedice u svijesti istarskih ljudi osjećale sve do današnjih dana. Sporovi koji su doveli do Uskočkoga rata jesu sljedeći: borba za prevlast u trgovini na moru, odnosno pitanje slobodne plovidbe Jadranom, zatim problem brojnih pljačkanja uskoka, kao i neriješeno pitanje *diferencija*, koje postaju poprištem sukoba između austrijskih i mletačkih podanika Istre – *Kraljevaca* i *Benečana*.

Sukobu je prethodila kriza oko solana u Žavlju 1609., kada su Tršćani nastojali skrenuti seljačku trgovinu iz Kranjske, Goričke i Istre u svoj grad. Gradski su podestati ukazivali na siromaštvo i propadanje gradova na sjeverozapadnome dijelu Istre, potom na kritično stanje u Miljama, gdje je život ovisio o »Kranjcima« – jedinim opskrbnicima koji su dovozili žitarice u zamjenu za sol. Pod pritiskom su mletačke blokade Tršćani morali 1610. razoriti solane u Žavlju, a zatim je mletački providur zabranio trgovanje sa Senjanima, Riječanima i trgovcima iz Novoga Vinodolskog.

U međuvremenu su uskočki napadi na kopnu i moru bivali sve intenzivnijima, a pod njihovim su se nadzorom nalazili mnogobrojni zaljevi i južnoistarske luke. Već su od 1622. istarski rektori u svojim pismima upozoravali da su mnoga mjesta slabo zaštićena i nespremna za pružanje ikakva otpora. Broj se naoružanih vojnika povećavao i na mletačkoj i na austrijskoj strani, što postaje pokazateljem skoroga vojnog sukoba. Uoči je rata providur i inkvizitor Marco Loredan u mletačkome Senatu 19. lipnja 1615. upozorio da je Istra zbog strateške važnosti postala »predzidom Venecije«. Do otvorenoga je oružanog sukoba došlo 19. prosinca 1615., kada je vojni zapovjednik Pompeo Giustinian, po zapovijedi Senata, sa 6000 pješaka i 3000 konjanika provalio na austrijsko područje i zauzeo nekoliko manjih sela. Oslanjajući se na papu i Španjolsku, austrijski je nadvojvoda Ferdinand na to odgovorio upućivanjem vojske u Furlaniju, a njegovim je glavnim stožerom postala znamenita utvrda prema kojoj je nastali otvoreni rat nazvan i *Ratom za Gradišku*.

Prva je faza rata – od kraja studenoga 1615. do sredine 1616. – bila najteža. Poraz je kod Žavlja u tolikoj mjeri prestrašio stanovništvo da je ono počelo napuštati sela i sklanjati se u utvrđene kaštele. Zauzimanje Tinjana u ožujku 1616. predstavlja prekretnicu u ratovanju, ali i odskočnicu za osvajanje Žminja, važnoga austrijskog vojnog uporišta pa se stoga otada

više ne izbjegavaju izravni vojni sukobi. No Žminj pada u mletačke ruke tek u siječnju 1617. Obje su, naime, strane imale povjerljive dojavljivače, a među mletačkim se uhodama ističe Domizian Zara iz Račica, gospodar polovice tamošnjega kaštela, koji je rašporske kapetane izvješćivao o kretanjima nadvojvodinih četa i uskoka.

Valja se osvrnuti i na zanimljiv iskaz austrijske uhode – Jele Medešić iz Karojbe – koja svjedoči o sudjelovanju žena s Lindarštine u pljački mletačkoga dijela Istre. Na Poreštini, koja postaje metom napada austrijske soldateske i naoružanih seljaka, utočište je pronašlo izbjeglo stanovništvo iz Bužeštine, Krasa i Motovunštine. Nakon spaljivanja Karojbe i napada na Motovun na Uskrs 1616., mnogi su odvedeni u Lindar, gdje je bilo sjedište uskoka.

U rujnu 1616. mletačka je vojska zauzela Beram, a do kraja su godine uništena gotovo sva nadvojvodina vojna uporišta u Istri iz kojih su se kretali prodori prema mletačkomu dijelu. Novačenjem je plaćenika u Ujedinjenim Holandskim Provincijama broj mletačkih vojnika povećan na 17 000, a premoć Mletačke Republike postaje sve izraženijom u posljednjoj fazi rata, u kojoj dolazi i do uplitanja Španjolske. S ciljem je zaštite južnoistarskih mjesta od španjolske flote mletačka vlast stvorila plan o izgradnji obrambene utvrde na otočiću Sv. Andriji u pulskoj luci, ali do iskrcavanja španjolske flote ipak nije došlo.

Dana 6. rujna 1617. zaključeni su mirovni pregovori u Parizu, a potom su potvrđeni u Madridu. No mir se nije odnosio i na Istru, gdje je rat nastavljen sve do travnja 1618., kada je Mletačka Republika morala nadvojvodi prepustiti Žminj, Brseč, Mošćenice i Tinjan. Ishod je rata bio uništavajući za stanovništvo jer je zemlja bila na rubu gospodarske i demografske katastrofe. Ratna su pustošenja najteže pogodila Rašporski kapetanat i Pazinsku knežiju, pri čemu se uvid u sumarne podatke o uništenome gospodarstvu dobiva na temelju spisâ rašporskoga kapetana Girolama Cornera. Iz svega toga možemo upoznati surovost Uskočkoga rata, za čijega su trajanja pljačkaški i nemilosrdni okršaji ostavili tragične posljedice u istarskoj stvarnosti.

U cjelini naslovljenoj »Hajduci u Puli i Puljštini (1671. – 1675.): Prilog problematici organizirane kolonizacije mletačke Istre« (151 – 248) analizirane su uzročno-posljedične veze koje su uvjetovale naseljavanje doseljenika na istarskome području. Opustošena Uskočkim ratom i epidemijama, Istra se suočila s depopulacijom, a istodobno je okončan i Kandijski rat (1645. – 1669.) između Mletačke Republike i Osmanskoga Carstva. S tendencijom povećanja broja stanovnika i smanjenja mogućnosti hajdučko-turskih sukoba, koji u novonastaloj situaciji remete mir između Venecije i Osmanlija, Senat donosi odluku o preseljavanju hajduka u Istru. Hajdučka je kolonizacija započela u svibnju 1671., a rašporskomu je kapetanu zapovjedbno da mora primiti 1300 risanskih hajduka. Generalni je providur Dalmacije i Albanije, Antonio Barbaro, pristao na niz zahtjeva četvorice hajdučkih vođa; zajamčio im je oslobađanje od poreza i daća, biranje četiriju sudaca koji bi sudili u njihovim sporovima, dodjelu stoke i poljoprivrednoga oruđa. Osim na Puljštini, hajduci su zahtijevali da im se dodijele i mnoga mjesta na Buzetskome krasu.

Premda je mletački Senat bio spreman privremeno im dodijeliti povlašteni status, ipak nije napuštao osnovnu misao o izjednačavanju hajduka s ostalim istarskim pučanstvom.

Hajdučko-mletački prijepori osobito dolaze do izražaja u pregovorima između harambaša i rašporskoga kapetana Lunarda Marcella. Budući da potonji nije mogao ostvariti značajan dio obećanih povlastica, četvorica su hajdučkih predstavnika – Nikola Popović, Buljubaša Milošević, Bajo Nikolić Pivljanin i Petar Babić – izravno od dužda zatražila potvrdu tzv. Barbarovih kapitula. Došavši u Pulu, Barbaro je smirio hajduke i izdao ispravu kojom je reguliran položaj risanskih doseljenika. Mletačka je vlast nastojala raseliti hajduke po čitavoj pokrajini radi sprječavanja sukoba s ostalim podanicima, međutim, na kraju su privremeno smješteni u Pulu. No do dodatnih komplikacija dolazi u ljeto 1671. izbijanjem epidemije malarije. Dok su starosjedoci bili znatno otporniji, epidemija je bila pogubna za brojne hajdučke obitelji, stoga je jedan dio doseljenika pronašao utočište u Ližnjanu i Premanturi, dok je za druge jedini izlaz bio napuštanje Istre i povratak u Dalmaciju.

U fazi rješavanja hajdučkoga smještaja u Istri, financijska pomoć i poticaji Senata nisu davali očekivane rezultate jer se hajduci nisu htjeli posvetiti obrađivanju dodijeljene im zemlje. Nakon njihova naseljavanja Puljštine dolazi do nezaobilaznih sukoba sa starosjedilačkim stanovništvom. Uslijedila su otimanja, hajdučki napadi na ribare i brodove, kao i osvetnička ubojstva. Tijekom 1675. broj se dopisa kojima se obavještavao Senat o spomenutim deliktima znatno smanjio. Već su iduće godine vijesti o hajducima u Istri u potpunosti nestale jer ubrzo hajduka na tome prostoru više nije bilo.

Tematska je cjelina »Seljaci razbojnici i opasne skupine« (249 – 523) posvećena razmatranju dramatičnih svjedočanstava o mletačkoj Istri u kojoj je svijet razbojnika, prognanika i zlikovaca prikazan u kontekstu općih društvenih, demografskih, političkih i kulturnih prilika tijekom XVII. i XVIII. stoljeća. U potpoglavlju o europskome razbojništvu autor ukazuje na razbojništvo kao na organiziranu kriminalnu djelatnost u razvijenim društvima predindustrijske Europe, ističući pritom činjenicu da intenzitet, napetosti i sukobi koje navedena pojava izaziva nisu jednaki u svim zemljama. Na istarskome je području dominantno bilo ruralno razbojništvo, vođeno od »opasnih skupina«. S obzirom na to da se Istra u XVIII. stoljeću udaljuje od modela europskoga razbojništva, Hobsbawmova je paradigma o »socijalnome banditizmu« neprikladna za proučavanje istarskoga slučaja.

Početkom XVII. stoljeća istarski gradovi pokazuju znakove gospodarskoga nazadovanja i depopulacije. Kolonizacija je depopuliranih područja bila praćena političkim i socijalnim poremećajima, a između ostaloga i borbom podčinjenih slojeva stanovništva za održanje egzistencije. Takve su nemile prilike pogodovala razbuktavanju razbojništva, o čemu svjedoče razna arhivska vrela. Usporedno se s učestalim vijestima o krađi, otimanju, napadima i ubojstvima u pismima istarskih rektora javlja i pitanje sprječavanja njihova širenja. Stanje se doduše nije popravilo ni u XVIII. stoljeću; niti je smanjena učestalost zločinačkih pothvata, niti je riješen problem prognanika i konfliktnih situacija. Zbog nesposobnosti je lokalne i središnje vlasti da se obračuna s počiniteljima nedjela, razbojništvo sve više stezalo obruč oko mletačkoga dijela Istre.

Na osnovi je proučavanja zapisničke građe prikazana osebujnost djelovanja zločinačkih skupina. Donoseći iskaze i svjedočenja prilikom saslušanja, autor ukazuje na otmice djevojaka i udovica, koje su zabilježene na prostoru od Proštine, Vodnjanštine i Barbanštine

sve do Dvigrada i Roverije, čemu su pridodana silovanja i ubojstva. Doticaji su s razbojnicima njegovali ugošćavanje kod neznatnoga dijela seljaka, a kao rezultat je toga njihova imovina bila pošteđena krađa i otimanja. S time se u vezi kao primjer »društvenoga zla« spominju krnički jataci iz obitelji Lilić, koju je na kraju uhodnička djelatnost dovela do samouništenja. Na području je Plominštine ulogu opasne skupine odigrala obitelj Filipas, predstavljajući poseban spoj marljivosti i poduzetnosti te usmjerenosti na stjecanje ekonomske moći nezakonitim postupcima. Zasebno je potpoglavlje autor posvetio opisu slučaja zlikovca-pokajnika iz Medulina, koji je svojim iskazom pomogao pokretanju postupka protiv ostalih sudionika zločinačkoga pothvata. Kazna koja je uslijedila predstavljala je spoj srednjovjekovnoga oblika kazne i modernoga prosvjetiteljskog senzibiliteta, kojemu nije svojstven potpuni oprost počinjenih zlodjela.

Predstavnike je mletačke vlasti tri stoljeća mučio problem obračuna s razbojničkim družinama i smanjenja broja prognanika koji čine okosnicu organiziranoga kriminala. No, pokušaji uzimanja prognanika u službu, otkupa i pomilovanja razbojnika, kao i intervencija seoskih *cernida* protiv zlikovaca, nisu rezultirali uspjehom. Problem je razbojništva i dalje postojao, a mnoge su institucije istarskoga društva dovedene u krizu. Zaključno valja napomenuti kako nijedan zlikovac ili prognanik u Istri nije odigrao ulogu borca za pravdu, stoga strah postaje temeljnom odrednicom tijekom višestoljetna trajanja istarskoga razbojništva. Na samome se kraju ove vrijedne publikacije nalaze sljedeći dodaci: »Bilješka o autoru crteža« (524 – 525), kao i o autoru knjige (527 – 528), »Kazalo osobnih imena« (529 – 539) te »Kazalo mjesta« (541 – 549).

Naposljetku treba istaknuti kako navedeno djelo Miroslava Bertoše svakako dobiva zasluženo mjesto u istarskoj, a time i hrvatskoj historiografiji, jer je riječ ne samo o vrsnome znanstvenom ostvarenju već i o iznimno zanimljivoj literaturi pisanoj osebnim, pomalo romanesknim stilom. Dokazao je da su upravo socijalni trenuci bili glavnim pokretačima velikih događaja, koji su određivali ono što nazivamo poviješću. Zahvaljujući je autorovu istraživačkom interesu za svijet svakidašnjice, nedaće i boli istarskoga čovjeka, rasvijetljena povijest s margina društva. Time uglavnom neobrađene i u historiografiji osporavane teme dobivaju sveobuhvatan okvir, što predstavlja izuzetan doprinos cjelovitomu poznavanju potresne poluotočne stvarnosti.

Samanta Paronić